

- наші...» / Без підпису. Батумі: Вид. Української громади; Друкарня Н. Я. Хвингія, [1917, берез. – грудень]. *Відділ стародруків НБУВ*. 1 арк.
12. Переяславський трактат Україна з Московщиною [листівка]: «Насамперед, щоб не було непорозуміння, повинен, ти, государь, затвердити права і вольності наші...» / Без підпису. Могилів-Подільський: Друк. Акслера, [1917, берез. – груд.]. *Відділ стародруків НБУВ*. 1 арк.
13. Українці Петрограду! [листівка]: «Події останніх днів набрали широких розмірів...» / Український тимчасовий революційний комітет м. Петрограда. Пг.: Тип. «Экономия», 1917, берез. 1. *Відділ стародруків НБУВ*. 1 арк.
14. Ковальчук Г. Губко Г., Тіхненко О., Лобузін К. Колекція історичних листівок НБУВ і сучасні проблеми введення її в електронний простір. *Наукові праці Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського*. Вип. 31. Київ, 2011. С. 259–274.

РАДЯНСЬКА МЕМУАРИСТИКА ЯК ЗАСІБ ТВОРЕННЯ МІФУ ПРО ЖОВТНЕВУ РЕВОЛЮЦІЮ (НА МАТЕРІАЛАХ ДОНЕЧЧИНИ)

Отземко Олена

The analysis of one of the components of the historical policy of the Bolshevik state – the formation of a complex of memoirs sources on history of October revolution of 1917 is made. On materials of Donetsk region it is shown mean and methods of collecting memoirs of ordinary participants of revolution and also technology of their distribution through the publication, mass media, public statements.

Key words: *memories, the October revolution, historical policy.*

Історія радянського суспільства містить у собі класичний приклад історичної політики, підґрунтям якої стала марксистська доктрина про соціальний розвиток як розрив із минулим, радикальні трансформації, зрушення, відтак, стирання минулого. На практиці це вилилось у побудову ідеологічної системи, яка, з одного боку, ґрунтувалася на тотальному контролі людської поведінки, викорененні попередньої соціальної пам'яті та інформаційній закритості, з іншого – на конструюванні глобального радянського міфу, який містив у собі елементи «правильного» історичного минулого, точніше правильного його трактування, а також примарні обриси інтернаціонального «світлого завтра».

Останніми роками у вітчизняній історіографії з'явилося чимало праць, присвячених проблемам історичної пам'яті. Л. Нагорна, І. Колесник, Г. Касьянов, автори колективної монографії за редакцією Ю. Шаповала

ґрунтуються на концепціях зарубіжних дослідників і намагаються адаптувати їх до особливостей української історії та реалій сучасності. Українські науковці на основі аналізу попередніх досліджень визначають історичну пам'ять як різновид колективної / культурної, або один із вимірів індивідуальної та колективної / соціальної пам'яті [10, 123, 125; 11, 56; 15, 23]. Як сукупність різноманітних знань та масових уявлень соціуму про спільне минуле історична пам'ять є результатом культурного, соціального, політичного конструювання. Водночас сама історична пам'ять є засобом конструювання культурної, соціальної, політичної, релігійної ідентичностей [10, 135; 11, 60; 15, 62, 69]. Отже, історична пам'ять є ключовою категорією для розуміння історичної політики, її об'єктом і суб'єктом водночас [10, 126].

Як складний феномен суспільної свідомості історична пам'ять включає в себе будь які «сліди минулого» або «місця пам'яті» (за визначенням П. Нора) – і матеріальні залишки, і відповідні символи, ритуали, міфи, і рукописні тексти та історіографічні уявлення [12, 15; 15, 162]. Я. Калакура до матеріальних носіїв історичної пам'яті відносить усі різновиди історичних джерел, включаючи писемні (окремо називає публіцистичну, мемуарну і художню літературу), зображальні та речові пам'ятки, а також самі місця історичної пам'яті та наукові праці, наголошуючи на важливій ролі джерелознавства та історіографії у формуванні національної пам'яті (застосовує як синонім історичної пам'яті), її очищенні від різного роду стереотипів, спотворень і фальсифікацій [12, 474–475]. І. Колесник пише про текстовий вимір історичної пам'яті, представлений особистісними «Я-споминами», легендами, сімейно-родинними хроніками, фамільними генеалогіями, а також офіційно-масовим дискурсом [11, 61].

Метою доповіді є аналіз однієї зі складових історичної політики більшовицької держави – формування комплексу мемуарних джерел з історії жовтневого перевороту 1917 р., зокрема, вивчення на матеріалах Донеччини засобів і методів збирання спогадів рядових учасників революції, а також технологій їх розповсюдження через публікацію, засоби масової інформації, публічні виступи. Джерельну базу доповіді становлять спогади учасників революційних подій на Донеччині, що зберігаються в Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГОУ) та Державному архіві Донецької області (ДАДО).

Втілення в життя нової ідеологічної системи почалося з перших місяців існування радянської влади, що виявилось у масовому встановленні пам'ятників революціонерам і прогресивним діячам культури, лідерам комуністичних партій і керманічам радянської держави, монументів революції. Запроваджувалися нові свята, перейменовувалися вулиці та населенні пункти. Складовою історичної політики нової влади, зокрема на території УСРР, від самого початку була активна діяльність щодо збирання свідоцтв революційної боротьби, історії революції та

громадянської війни, в тому числі спогадів учасників революційних подій. Масового та систематизованого характеру вона набула у 1920-ті роки з утворенням Істпарту (Всеукраїнська комісія з історії Жовтневої революції та Комуністичної партії була створена у квітні 1921 р.).

Окрім Істпарта існували також Істмол (Комісія з історії молодіжного комуністичного руху), Істпроф (комісія з історії професійного руху), Всеукраїнська Рада Всесоюзного товариства колишніх каторжан і засланих-переселенців. Важливість місії Істпарту підтверджує той факт, що комісія діяла на правах відділу КП(б)У. Окрім центрального відділу створювалися місцеві бюро, а також групи сприяння Істпарту. Діяльність Істпартів обговорювалася на IX з'їзді КП(б)У у грудні 1925 р. Одна з резолюцій зобов'язувала всіх членів партії здати місцевим бюро всі матеріали, що вони мали з історії революції та громадянської війни [9, 221; 20, 13–15]. Це, ймовірно, було пов'язано з проблемами в роботі центральної та місцевих комісій, обумовленими нестачею коштів і кадрів, що обмежувало можливість збору матеріалів [5].

Істпарт розробив систему заходів щодо збирання, виявлення та публікації мемуарів. Так, Артемівське бюро звітувало про те, що з липня по жовтень 1927 р. було зібрано 229 індивідуальних і колективних спогадів [4, 327]. Активна діяльність зі збирання спогадів учасників революції та громадянської війни тривала до початку 30-х рр. Відновлення цієї роботи після перерви відбулося в середині 50-х років та активізувалося до кожного ювілею революції. Центральний і місцеві партійні, а також обласні архіви складали списки «старих більшовиків», листувалися, проводили наради з учасниками революційних подій [20, 28–29]. У фондах ДАДО сформовано окремий фонд (П-633), який містить діловодну документацію, що віддзеркалює організаційну роботу архіву щодо збору спогадів протягом 20–80-х рр. XX ст.: списки учасників революційних подій, «старих більшовиків», листування з ними, анкети тощо.

Ще з початку 1920-х рр. у радянській періодиці публікувалися рекомендації щодо написання мемуарів, для авторів розроблялися приблизні програми (конспекти), спеціальні анкети, програми проведення вечорів тощо. До 10-літнього ювілею революції Істпарт ЦК ВКП(б) розповсюдив «Анкету учасника Жовтневого перевороту», що містила 25 питань, покликаних надати спогадам «ветеранів послідовний та цілеспрямований характер» [20, 28–29]. Така практика збереглася і надалі. Зокрема, в липні 1946 р. відбулася зустріч старих більшовиків Сталінського металургійного заводу, яку вели письменники А. Ключча, І. Гонімов. Основними темами були: заснування комсомольської організації, ленінський призов у партію в 1924 р., боротьба з опозицією в 1925–1927 рр., роль заводської партійної організації та окремих її діячів у житті заводу, вияви українського націоналізму в 20-ті роки (записане так: «Украинские националисты были в те годы? На заводе не дебоши-

рили?»), підвищення продуктивності праці тощо [19]. У 1956–1957 рр., коли розгорнулася чергова компанія щодо збирання спогадів, знову ж таки, респондентам розсилалися анкети, питання, що зорієнтовували їх у подачі матеріалу. У фондах ДАДО збереглося листування начальника Сталінського обласного архіву в 1957 р. з «ветеранами революції» з приводу написання чергових спогадів [16; 17].

Зібрані матеріали відкладалися в партійних та обласних державних архівах. Так, у різних фондах ДАДО, за нашими підрахунками, зберігається 267 текстів мемуарів «старих більшовиків» Донбасу, у фондах ЦДАГОУ з 93 створених і записаних у різні роки спогадів учасників революції в Донбасі 73 безпосередньо стосуються зазначеного періоду, 20 мають ширшу хронологію.

Спосіб збирання спогадів через анкетування, програми, конспекти логічний у контексті історичної політики влади: формулювалися ключові проблеми, розставлялися акценти, «червоні прапорці», за які авторам не варто було виходити. Окрім того, більшість «авторського складу» таких спогадів, принаймні, у 20-ті роки, була малописьменна, або і зовсім неписьменна, тож потрібні були конкретні формулювання і вказівки. Таким спогадам притаманна трафаретність, відчувається співавторство або кореспондентів, або редакторів, навіть якщо вони не були надруковані. Характерним, з огляду на це, є комплекс спогадів шахтарів Червоногвардійського району м. Макіївки (до революції Берестово-Богодухівський рудник), що збиралися протягом 1954–1960 рр. Вони мають автобіографічний характер з акцентом на підпільну революційну боротьбу, події революцій 1905 р. та 1917–1918 рр. Звертає на себе увагу те, що частина авторів і в середині ХХ ст. були неписьменними. Короткі повідомлення про важке дореволюційне минуле у спогадах поєднуються з пафосними розповідями про революційні події. А наявність у декількох спогадах трафаретних фраз на кшталт «локтем чувствовав своє місце в строю» свідчить про співавторське втручання у процес пригадування [1; 2; 3].

Характерна риса цих спогадів – знеособленість, навіть у автобіографічних спогадах, зосередженість на пафосі революції та кар'єрі, навіть у жінок. Для них властиві не тільки помилки пам'яті, а також фальсифікація даних, які стосувалися діяльності більшовиків у 1917 р., датування більшовицьких повстань, зустрічей і спілкування з В. І. Леніним. Вони з часом теж набували колективного характеру, адже ветерани революції активно спілкувалися між собою – листувалися, створювали організації або доживали в будинках персональних пенсіонерів (такі, наприклад, були в Києві) [8; 13; 14].

Для формування та розповсюдження революційного міфу важливе значення також мала його популяризація, доступність для широкого загалу. Зібрані матеріали видавалися окремими збірками, які в 20-ті роки

готував Істпарт, його бюро на місцях, у 50–80-ті роки цим займалися партійні та обласні державні архіви, переважно до ювілейних дат. У 20-ті – на поч. 30-х років левова частка зібраних спогадів публікувалася в журналі Всеукраїнського Іспарту «Літопис революції»: за 11 років його існування 2/3 матеріалу становили мемуари [20, 20, 30]. Публікували мемуари і загальносоюзні журнали «Пролетарская революция», «Каторга и ссылка». У повоєнні роки окремі мемуарні матеріали публікувалися в спеціальній історичній та суспільно-політичній журнальній періодиці. На Донеччині це були «Спутник Донецкого пропагандиста», «Просвещение Донбасса», у повоєнні роки – літературно-художній журнал «Донбасс». Але журнали, особливо у 20-ті роки, доходили далеко не до всіх. Тираж «Літопису революції», наприклад, коливався в межах 5 тис. примірників. На наш погляд, одним із важливих засобів розповсюдження спогадів про революційні події були газети, на які була підписана добровільно чи не більша частина населення. Зокрема, на Донеччині у 20-ті роки чимало спогадів було надруковано в газеті м. Горлівка «Всесоюзная Кочегарка» (згодом «Кочегарка») [7]. У повоєнні роки, переважно до ювілейних дат, такі спогади регулярно друкувалися в газеті «Социалистический Донбасс» [6].

Чималу роль у розповсюдженні легенди про «героїчні революційні події» відігравали вечори та зустрічі зі «старими більшовиками», на яких корегувалися, фіксувалися й трансливалися колективні спогади. Так, маріупольські ветерани революції М. Козлова, П. Сергєєв, Є. Ліпанов і В. Варганов мешкали у Москві, де разом з іншими «старими більшовиками» створили секцію Донбасівців, займалися активною громадською діяльністю, зокрема спілкувалися із молоддю, школярами. П. Сергєєв, наприклад, у 1955–1957 рр. був педагогом Будинку піонерів Київського району Москви, працював у газеті «Вечерняя Москва», був редактором газети «Наш фестиваль». Вони листувалися з соратниками, проводили зібрання, на яких обговорювали свої спогади, приїздили до Маріуполя, де виступали на різних зустрічах, їхні виступи записували на радіо [16, 18; 18].

Отже, спогади учасників революційних 1917–1920 рр., особливо більшовиків-ветеранів, були важливою складовою історичної політики більшовицької влади. Від перших років існування цій ланці творення міфу про Жовтневу революцію надавалося великого значення, що засвідчує активна діяльність Істпартів, згодом партійних та обласних архівів. Вони фактично створили масове джерело – записані на основі анкетних опитувань спогади рядових учасників революції, зміст яких мав чітко визначений наголос на потрібних для формування «правильної історії» подіях і належній їх оцінці. Паралельно відпрацьовувалися канали й практики розповсюдження цього міфу серед населення: поряд із традиційними – документальні збірки, журнальна періодика – активно

використовувалися можливості більш доступних для загалу газетних видань, а також радіо. Учасники революційних подій, згодом персональні пенсіонери, що користувалися в цей період великою пошаною, переконані у своїй правоті, виступали на зустрічах, зборах, вечорах, у школах, вишах, на підприємствах, підтримуючи своїми оповіданнями героїчний образ революції. А влада пробачала їм «помилки» у викладенні революційних подій, тим паче, вони були на користь героїчній концепції історії країни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Автобіографія-вспоминання. Воспоминание Коломийцева Никанора Лазаревича. 1957. *Державний архів Донецької області (ДАДО)*. Ф.Р-2858. Оп. 3. Спр. 1. 2 арк.
2. Автобіографія-вспоминання члена КПСС с 1917 г. Прокофьева Антона Григорьевича. 1957 г. *ДАДО*. Ф.Р-2858. Оп. 8. Спр. 1. 4 арк.
3. Автобіографія-вспоминання члена КПСС с 1920 г. Никишовой Евгении Владимировны. 1957 г. *ДАДО*. Ф.Р-2858. Оп. 6. Спр. 1. 2 арк.
4. Артемовский истпарт. (По отчету с 15.IV по 15.X – 27 г.). *Летопись революции*. 1928. № 1. С. 326–327.
5. Вокруг работы Испарта. *Летопись революции*. 1923. № 2. С. 285–288.
6. Воспоминания старых большевиков, участников революционных событий, опубликованные в газете «Социалистический Донбасс» за 1957 г. *ДАДО*. Ф.Р-2109. Оп. 1. Спр. 199. 36 арк.
7. Выписки статей из газеты «Всесоюзная кочегарка» о гражданской войне в Донбассе (1917–1921 гг.). *ДАДО*. Ф.Р-2109. Оп. 1. Спр. 159. 34 арк.
8. Гончарова Гликерия Павловна, член КПСС с 1925 г. В труде как в бою. *ЦДОГОУ*. Ф. 59. Оп. 1. Спр. 227. Арк. 64–67.
9. Інструкція до роботи рай уповноважених Окрістпартів України. *Літопис революції*. 1926. № 5. С. 220–223.
10. Касьянов Г. В. Исторична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять. *Український історичний журнал*. 2016. № 2. С. 118–137 с.
11. Колесник І. Исторична пам'ять та історіографія: архетипи взаємодії. *Історія – ментальність – ідентичність. Вип. IV: Исторична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX – першій половині XX століття*. Львів: ПАІС, 2011. С. 54–64
12. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід. за заг. ред. Ю. Шаповала. Київ: ІПЕНД, 2013. 600 с.
13. Кучук Анна. *ЦДОГОУ*. Ф. 59. Оп. 1. Спр. 715. 10 арк.
14. Луговикова Марія Івановна. О работе в начале восстановительного периода 1920–1921 гг. на Донбассе. *ЦДОГОУ*. Ф. 59. Оп. 1. Спр. 808. 13 арк.

15. Нагорна Л. П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2012. 328 с.
16. Переписка Донецького державного обласного Архива с Варгановым В. А. о присылке воспоминаний, документов о революционной деятельности в Донбассе. 2 ноября 1956 – 27 июня 1959 г. ДАДО. Ф.2836. Оп. 1. Спр. 52. 47 арк.
17. Переписка Донецького державного обласного Архива с Сергеевым П. Т. о присылке воспоминаний, документов о его революционной деятельности. 18 декабря 1956 – 2 марта 1959 г. ДАДО. Ф. 2835. Оп. 1. Спр. 3. 81 арк.
18. Сергеев Перт Тихонович. Автобиографическая справка. Рукопись. 15 августа 1957 г. ДАДО. Ф. 2835. Оп. 1. Спр. 9. 1 арк.
19. Стенограмма встречи старых большевиков Сталинского металлургического завода (Из фонда Гонимова И. Н.). 30 июля 1946 г. ДАДО. Ф.Р-2858. Оп. 22. Спр. 1. 10 арк.
20. Стрельский Г. В. Мемуары как источник изучения истории Великого Октября на Украине. Киев: Вища шк., 1978. 136 с.

**ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ У МУЗЕЙНОМУ
ПРОСТОРІ (КРІЗЬ ПРИЗМУ МИНУЛОГО КРЕМЕНЕЧЧИНИ
У 1921–1939-х РР.)**

Скакальська Ірина

The museum is an important center for the preservation and transfer of historical memory. On the basis of documents and materials of the Kremenets Museum of Local Lore exposition as a visual component in the Ukrainian people's historical memory formation the author reveals the region past.

Key words: *historical memory, cultural heritage, documents, museum, exposition, Kremenets region.*

У фондах Кременецького краєзнавчого музею зберігаються десятки тисяч найрізноманітніших матеріалів, пам'яток матеріальної та духовної культури народу. Серед цих експонатів значне місце займають документи з архіву і фонду музею, а також наукова і науково-популярна література з історії краю, мистецькі праці, періодика та власне експозиція тощо. Варто наголосити, що знання про минуле впливає на формування громадської думки. Зважаючи на неоднозначність в українсько-польських стосунках міжвоєнного періоду ХХ ст., важливим буде акумулювати історичну пам'ять, яка б відобразила реалії життя Кременеччини у 1921–1939 рр., що перебувала у складі Другої Речі Посполитої. Зрозуміло, що недопустимим є нав'язування історичної пам'яті. Вона виступає як основний